

- Resurslarni ko‘paytirish:** Maxsus ta’lim muassasalarini zamonaviy jihozlar va o‘quv materiallari bilan ta’minlash.
- Malaka oshirish dasturlarini kengaytirish:** Maxsus ta’lim bo‘yicha treninglar va xalqaro tajriba almashinuv dasturlarini tashkil etish.
- Yagona standartlarni ishlab chiqish:** Ta’lim jarayonini loyihalash va tashkil etish uchun aniq mezonlar va metodikalar ishlab chiqish.
- Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashning ahamiyati haqida ommaviy axborot vositalarida kampaniyalar o‘tkazish[²²].

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-sон qarori (2021) maxsus ta’lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo‘llab-quvvatlaydi, bu esa ta’lim jarayonini loyihalash va tashkil etishda muhim qadamdir[²³].

Xulosa

Ta’lim jarayonini loyihalash va tashkil etish oligofrenopedagoging intellektual nuqsonli bolalarini o‘qitishda muvaffaqiyatli bo‘lishining asosiy omillaridan biridir. O‘quvchilarning ehtiyojlarini tahlil qilish, ta’lim maqsadlari va vazifalarini aniqlash, ta’lim dasturini loyihalash, metod va vositalarni tanlash, ta’lim jarayonini tashkil etish hamda baholash va monitoring kabi bosqichlar bu jarayonning tizimli va samarali bo‘lishini ta’minlaydi. O‘zbekistonda maxsus ta’lim tiziminining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta’lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, ta’lim jarayonini loyihalash va tashkil etishning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo‘limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar ta’lim jarayonini loyihalash va tashkil etishning mohiyati va o‘rnini chuqr tushunishga yordam beradi va o‘quv qo‘llanmaning keyingi bo‘limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

3.3. Diagnostika, korreksiya va reabilitatsiya metodlari

Diagnostika, korreksiya va reabilitatsiya metodlari oligofrenopedagogik faoliyatning asosiy tarkibiy qismlari bo‘lib, intellektual nuqsonli bolalarini o‘qitish va ularning ijtimoiy moslashuvini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Diagnostika o‘quvchilarning kognitiv, emotsiyal va ijtimoiy holatini aniqlashga xizmat qilsa, korreksiya va reabilitatsiya ushbu holatni yaxshilash va bolalarни jamiyatga integratsiya qilishga yordam beradi. Ushbu bo‘limda diagnostika, korreksiya va reabilitatsiya metodlarining mohiyati, turlari va oligofrenopedagogik faoliyatdagi ahamiyati o‘zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va

Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo‘limning maqsadi – diagnostika, korreksiya va reabilitatsiya metodlarini chuqur tahlil qilish va ularning intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitish va ijtimoiy moslashuvidanagi o‘rnini aniqlashdir.

Diagnostika metodlarining mohiyati

Diagnostika intellektual nuqsonli bolalarning kognitiv, emotsiyal va ijtimoiy holatini aniqlashga qaratilgan tizimli jarayondir. Izbullayeva G. (2022) ta’kidlaganidek, diagnostika “o‘quvchilarining rivojlanish darajasini aniqlash va ularga mos ta’lim va korreksion dasturlarni ishlab chiqish uchun asos yaratadi”^[^1]. Diagnostika metodlari quyidagi maqsadlarni ko‘zlaydi:

- O‘quvchilarining kognitiv qobiliyatlarini (xotira, diqqat, fikrlash, nutq) baholash.
- Emotsional va ijtimoiy holatni tahlil qilish, masalan, tashvish, stress yoki ijtimoiy moslashuv darajasini aniqlash.
- O‘quvchilarining individual ehtiyojlarini aniqlash va ularga mos ta’lim strategiyalarini ishlab chiqish.
- O‘quv jarayonining samaradorligini monitoring qilish uchun asosiy ma’lumotlarni yig‘ish^[^2].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta’kidlaganidek, diagnostika oligofrenopedagogning faoliyatida muhim ahamiyatga ega, chunki u o‘quvchilarining rivojlanish darajasini aniqlash va ularga mos yondashuvlarni tanlash imkonini beradi^[^3].

Diagnostika metodlari

Diagnostika metodlari intellektual nuqsonli bolalarning holatini baholash uchun turli usullarni o‘z ichiga oladi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) quyidagi asosiy diagnostika metodlarini ajratib ko‘rsatadi:

1. **Psixologik-pedagogik diagnostika:** O‘quvchilarining kognitiv va emotsiyal holatini baholash uchun maxsus testlar va so‘rovnomalar.
2. **Nevropsixologik diagnostika:** Miya faoliyati va kognitiv jarayonlarning bog‘liqligini tahlil qilish.
3. **Kuzatuv usuli:** O‘quvchilarining kundalik xulq-atvori va ta’lim jarayonidagi faolligini kuzatish.
4. **Ota-onalar va mutaxassislar bilan suhbat:** O‘quvchilarining ijtimoiy va psixologik holatini aniqlash uchun ma’lumot yig‘ish^[^4].

Luriyaning nevropsixologik tadqiqotlari diagnostika metodlarining muhim asosi sifatida qaraladi, chunki ular intellektual nuqsonlarning miya faoliyati bilan bog‘liqligini tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega^[^5]. Masalan, Luriya tomonidan ishlab chiqilgan nevropsixologik testlar o‘quvchilarining diqqat, xotira va fikrlash qobiliyatlarini aniqlashda qo‘llaniladi.

Korreksiya metodlarining mohiyati

Korreksiya metodlari intellektual nuqsonli bolalarning kognitiv, emotsiyal va ijtimoiy rivojlanishidagi kamchiliklarni bartaraf etishga qaratilgan maxsus ta’lim usullarini o‘z ichiga oladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta’kidlaganidek, korreksiya metodlari o‘quvchilarining potentsial imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish va ularning ta’lim jarayoniga faol ishtirok etishini ta’minalashda muhim rol o‘ynaydi[⁶]. Korreksiya metodlarining asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

- Kognitiv jarayonlarni (xotira, diqqat, fikrlash, nutq) rivojlantirish.
- Emotsional barqarorlikni ta’minalash va psixologik qo’llab-quvvatlash.
- Ijtimoiy ko‘nikmalarini shakllantirish va o‘quvchilarining tengdoshlari bilan muloqotini yaxshilash.
- Mustaqil hayot kechirish ko‘nikmalarini rivojlantirish[⁷].

Korreksiya metodlari

Korreksiya metodlari intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishda turli usullarni qo’llashni o‘z ichiga oladi. Jurayev B.T. (2020) quyidagi asosiy korreksiya metodlarini ajratib ko‘rsatadi:

1. **Logopedik korreksiya:** Nutqni rivojlantirishga qaratilgan mashg‘ulotlar, masalan, artikulyatsiya mashqlari va nutq terapiyasi.
2. **Kognitiv korreksiya:** Xotira, diqqat va fikrlashni rivojlantirish uchun maxsus mashqlar, masalan, lojik o‘yinlar va muammoni hal qilish vazifalari.
3. **Emotsional korreksiya:** O‘quvchilarining emotsiyal holatini barqarorlashtirish uchun psixologik treninglar va san’at terapiyasi.
4. **Ijtimoiy korreksiya:** O‘quvchilarining tengdoshlari bilan muloqot qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun guruh mashg‘ulotlari[⁸].

Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasasi” tushunchasi korreksiya metodlarining asosini tashkil qiladi. Uning fikricha, o‘quvchilarining potentsial imkoniyatlari maxsus ta’lim va korreksion mashg‘ulotlar orqali ro‘yobga chiqarilishi mumkin[⁹].

Reabilitatsiya metodlarining mohiyati

Reabilitatsiya metodlari intellektual nuqsonli bolalarni jamiyatga moslashtirish va ularning mustaqil hayot kechirish ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan kompleks yondashuvni ifodalaydi. Izbulleyeva G. (2023) ta’kidlaganidek, reabilitatsiya “o‘quvchilarining ijtimoiy va kundalik hayotdagi faoliyatini yaxshilashga xizmat qiladi”[¹⁰]. Reabilitatsiya metodlarining asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

- O‘quvchilarining ijtimoiy moslashuvini ta’minalash.

- Mustaqil hayot kechirish ko‘nikmalarini shakllantirish, masalan, o‘z-o‘ziga xizmat qilish va kundalik vazifalarni bajarish.
- O‘quvchilarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirish va psixologik barqarorlikni ta’minlash.
- Oilalar va jamiyat bilan hamkorlikni rivojlantirish[¹¹].

Reabilitatsiya metodlari

Reabilitatsiya metodlari intellektual nuqsonli bolalarni jamiyatga integratsiya qilishda turli usullarni qo‘llaydi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) quyidagi asosiy reabilitatsiya metodlarini ajratib ko‘rsatadi:

1. **Ijtimoiy reabilitatsiya:** O‘quvchilarning tengdoshlari va jamiyat bilan muloqot qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish.
2. **Kasbiy reabilitatsiya:** Oddiy kasbiy ko‘nikmalarni o‘rgatish, masalan, hunarmandchilik yoki oddiy mehnat faoliyati.
3. **Psixologik reabilitatsiya:** O‘quvchilarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirish uchun psixologik yordam ko‘rsatish.
4. **Fizik reabilitatsiya:** Motorli ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun maxsus mashqlar va jismoniy terapiya[¹²].

Diagnostika, korreksiya va reabilitatsiya metodlarining ahamiyati

Diagnostika, korreksiya va reabilitatsiya metodlari intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitish va ijtimoiy moslashuvini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta’kidlaganidek, bu metodlar o‘quvchilarning kognitiv, emotsiyal va ijtimoiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash va ularning jamiyatga integratsiya qilinishini ta’minlashda asosiy omil hisoblanadi[¹³]. Ushbu metodlarning ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo‘ladi:

1. **Individual yondashuv:** Diagnostika metodlari o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlashga yordam beradi, bu esa korreksiya va reabilitatsiya dasturlarini moslashtirish imkonini beradi.
2. **Kognitiv va emotsiyal rivojlanish:** Korreksiya metodlari o‘quvchilarning xotira, diqqat, fikrlash va nutq qobiliyatlarini rivojlantiradi.
3. **Ijtimoiy integratsiya:** Reabilitatsiya metodlari o‘quvchilarning jamiyatga moslashuvini va mustaqil hayot kechirish ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam beradi.
4. **Tizimli yondashuv:** Diagnostika, korreksiya va reabilitatsiya metodlari birgalikda o‘quv jarayonining uzluksiz va samarali bo‘lishini ta’minlaydi[¹⁴].

UNICEF O‘zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta’kidlanishicha, O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning rivojlanishi diagnostika, korreksiya va reabilitatsiya metodlarining ahamiyatini yanada oshiradi, chunki bu metodlar

intellektual nuqsonli bolalarni umumiy ta’lim muhitiga integratsiya qilishda muhim rol o‘ynaydi[¹⁵].

Diagnostika, korreksiya va reabilitatsiya metodlarini qo‘llashdagi muammolar va yechimlar

Diagnostika, korreksiya va reabilitatsiya metodlarini qo‘llashda bir qator muammolar mavjud:

- 1. Resurslarning yetishmasligi:** Maxsus ta’lim muassasalarida zamonaviy diagnostika jihozlari va o‘quv materiallari yetarli emas.
- 2. Malaka oshirish imkoniyatlarining cheklanganligi:** Pedagoglar uchun maxsus ta’lim bo‘yicha treninglar soni cheklangan.
- 3. Standartlashtirilgan tizimning yetishmasligi:** Diagnostika va korreksiya metodlari uchun yagona standartlar va metodikalar mavjud emas.
- 4. Jamiyatdagi stereotiplar:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda pedagoglarning ishiga salbiy munosabatlar to‘sinqinlik qiladi[¹⁶].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

- 1. Resurslarni ko‘paytirish:** Maxsus ta’lim muassasalarini zamonaviy diagnostika jihozlari va o‘quv materiallari bilan ta’minlash.
- 2. Malaka oshirish dasturlarini kengaytirish:** Diagnostika, korreksiya va reabilitatsiya metodlari bo‘yicha treninglar va xalqaro tajriba almashinuv dasturlarini tashkil etish.
- 3. Yagona standartlarni ishlab chiqish:** Diagnostika va korreksiya metodlari uchun aniq mezonlar va metodikalar ishlab chiqish.
- 4. Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishslashning ahamiyati haqida ommaviy axborot vositalarida kampaniyalar o‘tkazish[¹⁷].

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta’lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo‘llab-quvvatlaydi, bu esa diagnostika, korreksiya va reabilitatsiya metodlarini rivojlantrishda muhim qadamdir[¹⁸].

Diagnostika, korreksiya va reabilitatsiya metodlarida zamonaviy yondashuvlar

Zamonaviy ta’lim tizimida diagnostika, korreksiya va reabilitatsiya metodlari tobora rivojlanmoqda. White R. (2021) ta’kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va innovatsion metodlar intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishda samarali vosita sifatida qo‘llanilmoqda[¹⁹]. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- **Raqamli diagnostika vositalari:** Kompyuterlashtirilgan testlar va dasturiy ta'minotlar yordamida kognitiv va emotsiyal holatni baholash.
- **Virtual reallik (VR) va o'yinli metodlar:** Kognitiv va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlanadirish uchun interaktiv o'yinlar va virtual muhitlardan foydalanish.
- **San'at terapiyasi va musiqali terapiya:** Emotsional barqarorlikni ta'minlash uchun innovatsion yondashuvlar.
- **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy tajribalarni mahalliy ta'lim muhitiga moslashtirish[²⁰].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-som qarori maxsus ta'lim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa diagnostika, korreksiya va reabilitatsiya metodlarining rivojlanishiga zamin yaratadi[²¹].

Xulosa

Diagnostika, korreksiya va reabilitatsiya metodlari oligofrenopedagogik faoliyatning asosiy tarkibiy qismlari bo'lib, intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Diagnostika o'quvchilarining individual ehtiyojlarini aniqlashga yordam bersa, korreksiya va reabilitatsiya metodlari ularning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi. O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta'lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, ushbu metodlarning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar diagnostika, korreksiya va reabilitatsiya metodlarining mohiyati va o'rnini chuqr tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

3.4. Individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqish

Individual ta'lim dasturlari (ITD) oligofrenopedagogik faoliyatda intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish va ularning rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda muhim vosita hisoblanadi. ITD o'quvchilarining individual kognitiv, emotsional va ijtimoiy ehtiyojlariga moslashtirilgan bo'lib, ularning ta'lim jarayonida faol ishtirok etishi va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashga xizmat qiladi. Ushbu bo'limda individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqishning mohiyati, bosqichlari, usullari va ahamiyati o'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbulayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutualipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo'limning maqsadi – ITD ishlab chiqishning asosiy tamoyillari, usullari va ularning intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishdagi o'rnini chuqr tahlil qilishdir.